

Villa Göth i Uppsala

KARL JOHAN EKLUND

I februari 1995 fattade länsstyrelsens styrelse beslut om att byggnadsminnesförklara Villa Göth på Döbelnsgatan i Uppsala. Byggnadsminnesförklaringen har väckt berättigat uppseende, eftersom det är ett hus från 1950-talet och dessutom en extremt modern byggnad. Den allmänna uppfattningen är att ett byggnadsminne ska vara ett hus med en lång och traditionsrik historia, helst ritat av någon känd arkitekt under 1700- eller 1800-talet. Ordet byggnads *minne* talar ju också för den uppfattningen.

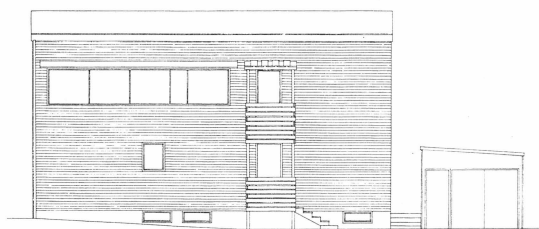
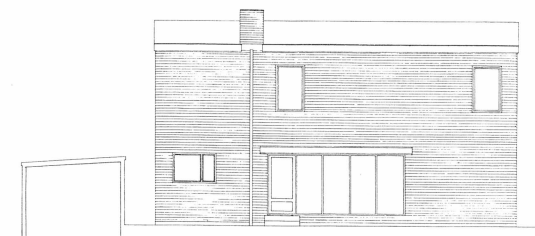
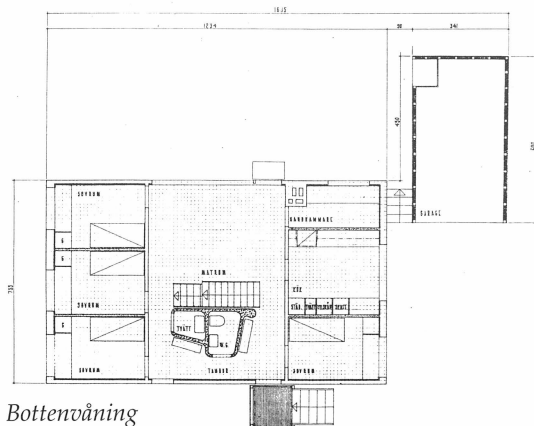
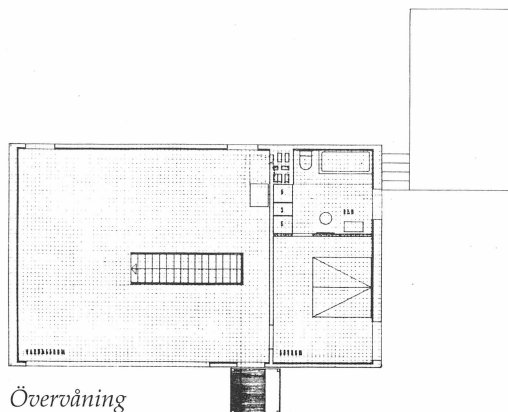
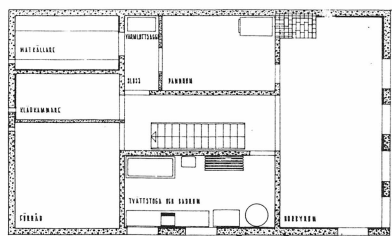
Kulturminneslagen säger dock ingenting om att en byggnad ska ha uppnått en viss ålder för att kunna byggnadsminnesförklaras. Det kulturminneslagen stadgar är att huset ifråga ska vara synnerligen märkligt.

Inför en byggnadsminnesförklaring inhämtar länsstyrelsen synpunkter från flera instanser. När vi arbetade med Villa Göth, fick vi via Riksantikvarieämbetet in ett yttrande från arkitekturhistorikern Eva Rudberg. Det är ett osedvanligt bra yttrande, som beskriver huset och dess kvaliteter. I stället för att med egna ord söka fånga husets förtjänster låter jag Eva Rudberg komma till tals.

Huset

Villa Göth i Uppsala är en av de få byggnader som placerat Sverige på den internationella arkitekturhistoriens karta. Det beror inte enbart på dess arkitektoniska kvaliteter. Byggnaden har kommit att bli symbol för och är det första exemplet på den riktning inom arkitekturhistorien som kallas "brutalism". Begreppet står både för ett förhållningssätt och ett arkitektoniskt uttryck. Det innebär en klarhet och enkelhet i funktionalismens kompromisslösa anda, resursmedvetenhet och funktionsuppfyllande i planlösningar, materialval och konstruktioner. Begreppet "The New Brutalism", som kom att bli namnet på en hel arkitekturriktning inom modernismen under 1950-talet, användes i England och betecknade en reaktion mot 1940-talets lätt nostalgiska och traditionsbärande arkitektur. Det anses ursprungligen ha myntats med tanke på Villa Göth. (Det fälldes av Hans Asplund och plockades sedan upp av de engelska kollegerna.)

"Brutalism" ger negativa associationer till storskalighet, råa material och charmlöshet i största allmänhet. Villa Göth inger ingen av dessa känslor. Den har mo-

*Entréfasad**Trädgårdsfasad**Bottenvåning**Övervåning**Källarvåning*

*Bengt Edmans och Lennart Holms
bygglovsritningar till Villa Göth*

Villa Göth är byggd av mörkt rött tegel. Det stora fönsterpartiet öppnar sig under en väl synlig stålbalk.

dernismens karaktäristiska drag genom sin horisontella byggnadsform, flacka tak och fönsterband. Det är en tvåvåningsbyggnad med källarutrymme, byggd i rött tegel med stor måttdisciplin och med en klar och konsekvent planlösning. De bärande innerväggarna är helt symmetriskt placerade och löper genom alla våningar. Vardagsrummet, föräldrarnas sovrum och badrummet ligger en trappa upp, barnens sovrum, kök och matrum/allrum ligger praktiskt placerade i entréplanet.

Hallen går direkt över i matrummet/allrummet i en öppen planlösning, och öppenheten fortsätter via trappan upp till vardagsrummet. På motsvarande sätt fortsätter den öppna planlösningen i en rymlig gillestuga en trappa ner i källarplanet. En viss avgränsning av de två funktionerna hall och allrum åstadkoms genom en spännande och mjukt skulpturalt formad våtenhet med toalett och tvätttrum. Hela planlösningen ger möjlighet till både avskildhet och samva-

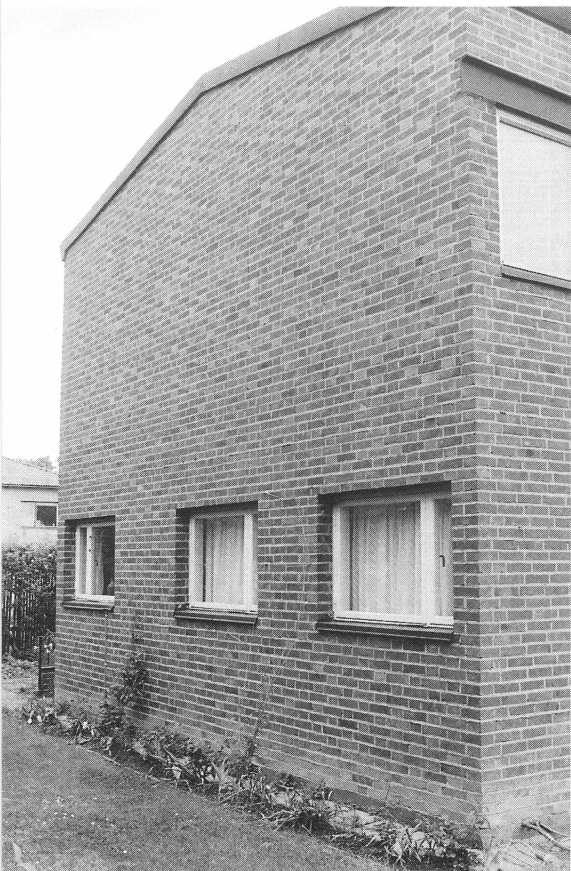

Foto: Claes Andersen, Upplandsmuseet

Villans västra gavel.

ro på ett osökt och okomplicerat sätt. Mått och proportioner ger behagliga och trivsamma rum. Det är ett utmärkt exempel på tidens planlösningssideal.

Materialvalen är funktionella och enhetliga och ger byggnaden en sammanhållen karaktär. Det röda teglet står mot

regn och vind. Konstruktionen har det knappa och smäckra som ideal.

Ytterväggarna och de bärande innerväggarna är murade i halvtstens tegel, en utmaning av materialets möjligheter och en mycket ovanlig lösning. Man kan avläsa de bärande innerväggarna som avtecknar sig som ett slags vertikala "blixtlås" som bildas av tegelstenarnas kortsidor, när de går ut i ytterfasad. Också när det gäller bjälklagets dimensioner har arkitekterna arbetat materialsnålt och placerat de bärande innerväggarna för att uppnå minimal bjälklagstjockhet samtidigt som man strävat efter funktionella och harmoniska rumsmått. Effekten har nära nog blivit ett gyllene snittförhållande i husets huvuduppdelning. Hallen och matrummet/allrummet har ett tåligt marmorgolv, som anknyter till uterummets markbehandling. På samma sätt anknyter de oputsade, tvärgående innerväggarna i rött tegel i bottenvåningen till den utvändiga fasaden.

Det finns inget romantiskt eller insmickrande i denna praktiska och genomtänkta byggnad. Samtidigt har den en hel och sammanhållen gestalt som är harmonisk, välbalanserad, självklar och vacker – ett "tempietto" som Sven Silow en gång kallade den.

Eva Rudberg avslutar sin beskrivning med att konstatera att Villa Göth bör betraktas som byggnadsminne, såväl för sina egna stora arkitektoniska kvaliteter som för den renodlade, tidstypiska symbolen den utgör.

*Matrummet i botten-
våningen öppnar sig
generöst ut mot
trädgården.*

Foto: Claes Andersen, Upplandsmuseet

*Trädgårdens uteplats
är stensatt och har en
markbehandling som
ansluter till matrum-
mets marmorgolv.*

Från matrummet löper en trappa rakt upp till vardagsrummet.

Foto: Claes Andersen, Upplandsmuseet

Vardagsrummet i övervåningen.

Gillestugan i källarvåningen.

Foto: Claes Andersen, Upplandsmuseet

Byggherren och arkitekterna

Villa Göth har sitt namn efter byggherrarna Elis och Karin Göth. Elis Göth var vd för Pharmacia som vid den här tiden, dvs runt år 1950, hade expanderat kraftigt och lokaliserats till Uppsala. Grunden till expansionen var andra världskriget och Pharmacias blodersättningspreparat Dextran, som blivit en världsprodukt.

Göths blev av Uppsala kommun anvisade en tomt på Kåbo gärde, i direkt anslutning till Kåbo villasamhälle, Uppsalas Djursholm. Elis Göth bad sin systerson Lennart Holm att rita huset. Lennart Holm, då alldeles nybliven arkitekt, arbetade som assistent hos Nils Ahrbom med

Bengt Edman. Tillsammans kom de båda att genomföra uppdraget.

Göths önskemål var att få en funktionell bostad för en trebarnsfamilj och samtidigt utrymmen för den representation som krävdes av Pharmaciachefen. Familjens behov skulle anpassas till de restriktioner som angavs i byggnadstillståndet: för enfamiljshus i två våningar var 180 kvm bostadsyta inklusive ytterväggar maximum. "Vi eggades av uppdragets svårförenliga krav, yttre restriktioner och kostnadspress. En enkel systematisk struktur i robust utförande skulle ge huset en egen auktoritet och sätta en gräns för anpassningar till tillfälliga och varierande behov."

I mars 1950 var bygglovritningarna färdiga. Under hösten byggdes villan under Nils Jorilds ledning och vid årsskiftet 1951 var den inflyttningsklar.

Villa Göth i Uppsala och Västeuropa

I Uppsala hade vid den här tiden planfrågor och nybyggenskap dominerats av stadsarkitekten Gunnar Leche sedan årtionden tillbaka. Gunnar Leche hade utarbetat stadsplaner och ritat hus i en omfattning som imponerade och fortfarande gör det. Han hade en stark och självklar ställning, vilken dock hade börjat ifrågasättas.

Vid tiden runt 1950 stod ett av hans mest betydelsefulla verk, Tuna Backar, färdigt. Tuna Backar är Uppsalas folkhemsbygge framför andra. Det karakteristiska för Tuna Backar är den höga bostadsstandarden, den mänskliga och mångfacetterade bostadsmiljön, som väcker känslor och associationer. Blandningen av material och former, lekfullheten med oväntade inslag av dekorativa detaljer bidrar till detta. Arkitekturen i Tuna Backar kan också, åtminstone i vissa avseenden, karakteriseras som nostalgisk och tillbakablickande, liksom mycket annat Leche ritat i Uppsala.

Det var den typen av nybyggenskap Uppsala-borna var vana vid. Villa Göth var något främmande för dem. I folkmun-

fick den därför beteckningen "transformatorstationen". Självklart reagerade också Leche. När Elis Göth och Lennart Holm visade ritningarna i samband med bygglovansökan, kommenterade han dem med: "Det är tur att det finns träd."

Villa Göth var något alldeles nytt och enastående i Uppsalas arkitektur. Villan kom att inleda en ny fas i Uppsalas stadsbyggnad efter Leches långvariga dominans. Villa Göth har också, som Eva Rudberg framhåller, en klar koppling till aktuella internationella strömningar inom arkitekturen.

Villa Göth som byggnadsminne

De båda arkitekterna är blygsamma när det gäller Villa Göths betydelse i ett vidare sammanhang. Det behöver de inte vara! Det är alldeles uppenbart att villan har en given plats i modern svensk arkitektur, vilken stärks av den internationella kopplingen, främst till England. Huset är synnerligen märkligt och alldeles självklart ett byggnadsminne.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Byggnadsnämndens i Uppsala arkiv: bygglovritningar

Länsstyrelsens i Uppsala arkiv: byggnadsminnesärenden

Tryckta källor

Bergold, Carl Erik. Bostadsbyggande i Uppsala 1900–1950. En aspekt på folkhemmets framväxt. Acta Universitatis Upsaliensis. Ars Suetica 8. 1985
Holm, Lennart. Villa Göth – en brutalism. Arkitekturmuseets årsbok 1995

Uppsatsen har tidigare i något förkortad form varit publicerad i Riksantikvarieämbetets tidskrift "Kulturmiljövård" 1996.

Karl Johan Eklund är länsantikvarie i Uppsala län.